

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2018-2-157-161>

Ю. П. Богомол, студентка 4 року навчання
Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВЗАЄМОДІЮ НОРМ МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджено сучасні форми впливу норм міжнародного права на національне право. Розглянуто моделі співвідношення норм міжнародного та національного права в національній правовій системі. Проаналізовано колізію норм у міжнародному та національному праві. Виявлено вплив міжнародного права на національне через механізми узгодження й імплементації.

Ключові слова: норми права, колізія норм права, міжнародне право, національне право, інтенсифікація міжнародних відносин.

Ju. P. Bogomol. The influence of globalization and integrated processes on interaction of norms of international and national law

The article investigates modern forms of influence of the norms of international law on national law. Models of correlation of norms of international and national law in the national legal system are considered. The collision of norms in international and national law is analyzed. The influence of international law on the national through the mechanisms of coordination and implementation is revealed.

Under conditions of globalization, international law poses a number of new challenges, the solution of which requires the application of new methods and approaches in relations between States and international organizations. Solving these problems requires, first and foremost, further legal integration in various spheres of public life, which causes the activation of the interconnection and interdependence of legal systems in general and legal norms, in particular. Consequently, the problem of understanding the specificity of the relationship between the norms of international and national law, their interaction requires theoretical support, the development of relevant scientific guidelines, concepts, legal concepts and categories.

The issue of correlation between international and national law was considered mainly in the area of international law. The general theoretical aspect of the studied problem remained almost beyond the attention of scientists. In this regard, the general theoretical study of the problem of the correlation of the norms of international and national law becomes especially relevant for the national legal system of Ukraine, since the effectiveness of its functioning is largely determined by its integration into the world of economic, political and legal processes. Thus, at the present stage of the existence of Ukrainian society, in the period of the formation and development of the rule of law, the formation of a civil society, the development of globalization and integration processes, the need for a comprehensive scientific study of the correlation of the norms of international and national law is found.

Key words: norms of law, conflict of rules of law, international law, national law, intensification of international relations.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток міжнародної, інтеграційних і національних правових систем на сучасному етапі, розширення простору взаємодії національних правових систем та міжнародно-правових систем між собою потребують ефективних правових засобів, які враховували би узгоджені способи такої взаємодії, сприяли би гармонійному функціонуванню зазначених систем у сучасному правовому просторі. Дослідження цієї проблеми набуває актуальності для правової системи України, оскільки ефективність її функціонування здебільшого визначається її інтегрованістю в загальносвітові економічні та політичні процеси.

© Ю. П. Богомол, 2018

В умовах глобалізації перед міжнародним правом постає низка нових завдань, розв'язання яких потребує застосування нових способів у взаєминах між державами і міжнародними організаціями. Вирішення цих завдань передусім потребує подальшої правової інтеграції в різних сферах суспільного життя, що зумовлює активізацію взаємозв'язку і взаємозалежності правових систем загалом і правових норм зокрема. Отже, проблема осмислення специфіки співвідношення норм міжнародного та національного права, їх взаємодія потребують теоретичного забезпечення, розроблення відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій.

Проблематика співвідношення норм міжнародного та національного права розглядалася здебільшого в площині міжнародного права. Загальнотеоретичний аспект досліджуваної проблематики залишився поза увагою науковців. Отже, на сучасному етапі існування українського суспільства, у період становлення та розвитку правової держави, формування громадянського суспільства, розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів виявляється необхідність у комплексному науковому дослідженні співвідношення норм міжнародного і національного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних та закордонних правознавців, особливо у сферах загальної теорії права і теорії міжнародного права, зокрема: С. Алексєєва, С. Ківалова, В. Завальнюка, О. Зайчука, Н. Крестовської, А. Крижановського, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Скакун, Т. Фулей, А. Шуміленко й ін.

Мета статті – виявити вплив глобалізаційних та інтегративних процесів на взаємодію норм міжнародного і національного права.

Виклад основного матеріалу. Посилення взаємозалежності держав, розвиток їх співробітництва, інтенсифікація міжнародних відносин – основні тенденції сучасного світового розвитку. Це, у свою чергу, зумовлює взаємодію та зближення правових систем, навіть їх взаємопроникнення, розвиток в одних системах елементів, які є визначальними в інших. Більш високий рівень відносин національних правових систем відображає таку їх взаємодію, коли норми однієї системи стають частиною іншої.

Взаємодію національного і міжнародного права можна визначити як злагоджену дію двох правових систем, зумовлену спільними для них цілями, необхідну для їх взаємного розвитку, а також таку, що не виключає наявності в них загальних сфер діяльності. Крім того, взаємодія характеризується взаємним впливом правових систем. Виокремлюються нормативно-правові і організаційно-правові механізми взаємодії, які реалізуються як на національному, так і на міжнародному рівні.

Механізм взаємодії – таке ж правове явище, як механізм правового регулювання, механізм захисту прав і свобод тощо. Термін «механізм» зазвичай означає модельну логічну схему спеціально-юридичної дії на соціальні відносини (наприклад, механізм правового регулювання) і вживається для характеристики таких інструментально-процедурних конструкцій, як «механізм реалізації права» або «механізм правозастосування».

Останніми десятиліттями відбувається процес посилення ролі міжнародного права та звуження меж регулювання в рамках національної держави, оскільки все частіше міжнародні норми і принципи міжнародного права стають нормами національного права.

Співвідношення між національним та міжнародним правом визначається правовою системою кожної держави. Саме тому це питання вирішується по-різному в кожній державі, у зв'язку із чим складно охарактеризувати всі методи і механізми, які використовуються державами в процесі реалізації норм міжнародного права в національному праві. В українському законодавстві питання співвідношення між національним і міжнародним правом деякою мірою регулюється Конституцією 1996 р. Водночас варто наголосити на тому, що в Конституції України йдеться не про міжнародне право загалом, а лише про таке його джерело, як міжнародний договір. До того ж йдеться не про всі види міжнародного договору, а лише про такі договори, які потребують згоди на обов'язковість із боку Верховної Ради України.

Якщо проаналізувати конституційні положення різних держав стосовно міжнародного права, можна дійти висновку, що держави намагаються обстоювати свій суверенітет у тому сенсі, що тільки деякі з них віддають перевагу нормам міжнародного, а не національного права, і лише окремі держави погоджуються на пріоритет міжнародного права над власною конституцією. З іншого боку, це зовсім не означає, що держави ігнорують норми міжнародного права чи нехтують ними.

Між національним і міжнародним правом є тісний взаємозв'язок і взаємодія.

1. Міжнародне право акумулює досягнення національних систем права. За структурою міжнародне право наближається до їхньої структури (поділ на дві підсистеми – приватну і публічну, наявність галузей права – міжнародне економічне, космічне, повітряне, морське, гуманітарне тощо), що свідчить про вплив національного права на міжнародне.

2. Міжнародне право (у формі міжнародно-правового договору) служить одним з юридичних джерел національного права, допускає пряме «входження» норм міжнародного публічного і приватного права в конституційне, цивільне, кримінально-виконавче й інше право.

Національне право може впливати на міжнародне право через: використання суверенних прав держави для впливу на створення норм міжнародного права; участь у створенні структур і організацій, що діють у міжнародному праві; вплив на створення інститутів і галузей, у чомусь відповідних нормам національного права; свої стійкі правові потреби. Якщо в більшості учасників міжнародних відносин вони схожі, з'являється загальний інтерес, у результаті чого відбувається міжнародне укрупнення предметів національного регулювання.

Вплив національного права на міжнародне право проявляється у двох аспектах: 1) визначення сутності та змісту останнього через норми про внутрішню і зовнішню політику; 2) вплив на створення і здійснення норм міжнародного права.

Можна стверджувати, що практика держав у питаннях впливу норм національного права на міжнародне право тяжіє здебільшого до дуалістичної концепції співвідношення національного і міжнародного права, яка потребує включення приписів міжнародного права до національного права за допомогою відповідних методів. Водночас важливо мати на увазі, що ефективність міжнародного права в кінцевому підсумку залежить від критеріїв, прийнятих у національних системах права. Тут також важливим є не стільки конкретний механізм чи метод, які застосовує держава з метою реалізації міжнародного права у сфері права національного, скільки практичне забезпечення відповідності національного права міжнародному праву. Якщо ж ідеться про колізію між нормою міжнародного та національного права, коли відповідне положення конституційного права не передбачає чіткого примату міжнародного права, тоді доцільно, щоб така колізія вирішувалася на засадах прихильності до міжнародного права й інтерпретації норми національного права в аспекті міжнародного права [1, с. 231].

Одним із головних аспектів загальної проблеми співвідношення норм міжнародного та національного права є колізії норм міжнародного та національного права, шляхи попередження та вирішення таких колізій.

Необхідно звернути увагу на те, що в літературі зазвичай ідеться про наявність у сфері правового регулювання двох видів суперечностей: матеріальних і формальних. Правова колізія – це зумовлений системою об'єктивних та суб'єктивних причин різновид суперечностей у сфері права, сутність яких виявляється в наявності розбіжностей між приписами нормативно-правових актів чи нормативних та інтерпретаційних актів, що спрямовані на регулювання однотипних суспільних відносин чи роз'яснення правових норм.

Науковці виокремлюють такі види колізій, що виникають у процесі взаємодії міжнародного та національного права: між нормами національного та міжнародного права; між міжнародно-звичайними нормами, зокрема загальноприйнятими принципами і нормами міжнародного права, вираженими ззовні у формі міжнародного звичаю, та нормами національного законодавства; між міжнародно-правовими нормами й актами їх тлумачення тощо.

Мінімізація колізійності нормативного регулювання досягається двома шляхами: усунення колізій шляхом нормотворчості; подолання колізій шляхом тлумачення права, видання колізійних норм і застосування правоположень. Так, Кодекс торгового мореплавання України містить ст. 14 «Колізійні норми», яка визначає порядок вибору норми в разі суперечностей між декількома розпорядженнями. У подоланні колізій використовуються такі правоположення – стійкі типові рішення щодо застосування правових норм: для подолання темпоральної колізії діє загальне правило: «Пізніше виданий нормативно-правовий акт скасовує попередній у всьому тому, у чому він із ним розходиться». Винятком із цього правила є норми про надання акту зворотної сили або такої, що переважає; для подолання ієрархічної колізії діє загальне правило: «У разі розбіжності між нормативно-правовими актами застосовується той із них, який має вищу юридичну чинність»; для подолання змістовної колізії діє правило: «Спеціальний або винятковий нормативно-правовий акт скасовує дію загального»; для подолання складної колізії використовується декілька правил. За збігу темпоральної та змістовної колізій, коли спеціальна норма була видана раніше загальною, пріоритет віддається спеціальній нормі.

За збігу ієрархічної та смислової колізій пріоритет віддається спеціальній (винятковій) нормі, проте, якщо нижчий орган не мав повноважень видавати спеціальні (виняткові) норми, пріоритет віддається загальній нормі.

Варто також зазначити, що через відсутність у Конституції України правила вирішення колізій між міжнародно-договірними та національно-правовими нормами в літературі обґрунтовується думка, що «Конституція не допускає ні колізії, ні конкуренції норм міжнародних договорів зі своїми нормами». Так, наприклад, за наявності колізії норми міжнародного права та норми Конституції України має місце примат останньої, тобто діють норми Конституції. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до останньої [2].

Цією нормою Конституція не лише усуває наявні колізії з міжнародними договорами, але й унеможливує появу таких колізій у майбутньому, під час укладення міжнародних договорів.

Колізії між нормами міжнародного права та національного законодавства є лише одним із видів юридичних колізій, що виникають у процесі взаємодії міжнародного та національного права. Специфіка вирішення проблеми співвідношення норм міжнародного і національного права в українській державі – включення до нормативної системи окремих міжнародних норм, що застосовуються порядком, передбаченим для норм національного законодавства, – визначає першочерговість дослідження насамперед колізій між нормами національного законодавства і міжнародного права, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які варто зарахувати до колізій у законодавстві, оскільки застосування норм міжнародного права, згода на обов'язковість яких для України надана іншим, ніж парламент, органом, не можуть безпосередньо конфліктувати під час правозастосування з нормами національного законодавства, оскільки безпосереднє застосування таких міжнародних норм в Україні є неконституційним. Тому в цьому разі, імовірно, йдеться про вирішення колізій у контексті узгодження національних нормативно-правових актів із зобов'язаннями з норм міжнародного права, взятими Україною, з метою їх належної реалізації.

Виникає колізія в процесі застосування «класичної» та «вестфальської» традиції міжнародних відносин, відповідно до якої держава, що вступає в договір, повинна додержуватися його норм. З іншого боку, також очевидно, що держава, яка не вступила в договір, жодним чином не може бути пов'язана його нормами і зобов'язаннями, що випливають із них. Якщо виникає суперечка між сторонами договору щодо його виконання, має бути визначено, яким чином такий конфлікт може бути врегульований, оскільки, з одного боку, є можливість переговорів між сторонами, однак, як здається, вони повинні стосуватися суто досягнення узгодженого рішення щодо тлумачення його норми, а потім стосовного її застосування. З іншого боку,

на практиці часто неможливо досягти згоди в розумінні норм і положень договору між його сторонами, що порушує питання залучення до врегулювання суперечки третьої сторони, неупередженої в тлумаченні норм, фактів, ситуації загалом [3, с. 62].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До найбільш вагомих наукових результатів статті належать такі:

1. Розглянуто моделі співвідношення норм міжнародного та національного права в національній правовій системі: відповідно до першої моделі, у конституціях держав визначається загальний порядок співвідношення норм міжнародного та національного права з указівкою на те, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права є частиною національної правової системи; відповідно до другої моделі, у конституціях держав, поруч із загальним формулюванням конкретизується, як співвідносяться за юридичною силою норми міжнародного і національного права; відповідно до третьої моделі, за елемент національної правової системи визнаються в конституціях держав тільки норми ратифікованих міжнародних договорів, не згадується про так звані загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Вбачається, що наявність різних моделей співвідношення норм міжнародного і національного права в національній правовій системі не є ознакою будь-якої національної самобутності держав. Причина, імовірно, криється в рівні правової культури, пов'язаної з різним сприйняттям норм міжнародного права як складової частини національного права. Уніфікація в цьому напрямі є можливим шляхом вироблення рекомендацій, сформулювали які доцільно на міжнародному рівні.

2. Одним із видів юридичних колізій є колізії між нормами міжнародного права та національного законодавства, що виникають у процесі взаємодії міжнародного і національного права. Специфіка вирішення питання співвідношення норм міжнародного і національного права в українській державі – включення до нормативної системи окремих міжнародних норм, що застосовуються порядком, передбаченим для норм національного законодавства, – визначає першочерговість дослідження насамперед колізій між нормами національного законодавства і нормами міжнародного права, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які варто віднести до колізій у законодавстві. На стадії нормотворчості основними способами взаємодії норм міжнародного і національного права є відсилка й інкорпорація. Взаємодія норм міжнародного і національного права вичерпує себе досягненням узгодженості положень національного законодавства і міжнародно-правових актів, їх повної взаємодії із забезпеченням суверенного права народу безпосередньо або через відповідні органи державної влади встановлювати порядок і межі правового регулювання суспільних відносин, гарантуванням верховенства Конституції України як Основного закону держави на всій території України. Основними напрямками трансформації національної правової системи є універсалізація національного права та зростання впливу міжнародного права на національне право.

3. Міжнародне право впливає на національне право через механізми узгодження й імплементації. Отже, складниками механізму взаємодії є механізм імплементації і механізм узгодження, які реалізуються на внутрішньодержавному рівні. На міжнародному рівні виокремлено один зі складників механізму взаємодії міжнародного і національного права – механізм взаємовпливу.

Список використаних джерел:

1. Іванченко О. Сучасні форми впливу норм національного права на норми міжнародного права. Лідерство в державному управлінні. Одеса, 2012. С. 231–233.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ч. 2. Ст. 9.
3. Руденко Б. Категорія «правова система» у вітчизняній юридичній науці. Держава і право: зб. наук. пр. юрид. і політ. науки. К., 2003. Вип. 23. С. 62.